

विभागको परिचय, उद्देश्य र सांगठनिक संरचना

परिचय

स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउनु प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक (नेपालको संविधानमा) भएता पनि जनसङ्ख्या वृद्धि, जनचेतनाको कमी, सबै क्षेत्रलाई समेटेर नीति नियमहरू बन्न नसक्नु, बनेका नीतिहरूको सफल कार्यान्वयन हुन नसक्नु जस्ता अवस्थाले वातावरणमा दिन प्रतिदिन विभिन्न प्रकारका प्रदूषण देखा पर्दै आएका छन् । यसका साथै प्राकृतिक स्रोत माथिको अतिक्रमण/दोहन, अव्यवस्थित औद्योगिकरण/शहरी विकास, असन्तुलित विकास प्रक्रिया र जलवायु परिवर्तनले पनि वातावरणमा असन्तुलन पैदा गरेको छ । यी समस्याहरूको समाधान गरी व्यवस्थित र स्वच्छ वातावरण सृजना गर्न सरकार र सरकारका सहयात्रीहरू सबैको उत्तिकै सक्रिय भूमिका आवश्यक हुन्छ । नेपाल सरकारबाट निर्मित कानूनहरूको पालना सम्बन्धित क्षेत्र र सरोकारवालाहरूबाट भएको छ/छैन निरन्तर रूपमा अनुगमन गर्न र वातावरण प्रवर्द्धन एवं संरक्षणका लागि नागरिक चेतनास्तर वृद्धि हुनु, विकासलाई वातावरणमैत्री, सन्तुलित र दिगो बनाउनका लागि अनुगमन तथा परीक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । यिनै परिस्थितिहरूको सम्बोधन गर्दै वातावरणका हरेक गतिविधिहरूलाई अग्र स्थानमा राखेर कार्य गर्न नेपाल सरकारले वातावरण विभागको स्थापना वि.सं. २०६९ श्रावण १२ गतेको मन्त्रिपरिषद्को निर्णयले गरेको हो ।

उद्देश्य

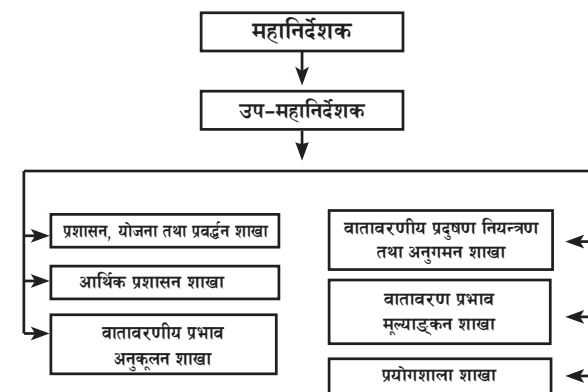
वातावरण विभागले वातावरणीय समस्याहरूलाई समाधान गर्न लिएका प्रमुख उद्देश्यहरू निम्न छन्

- स्थानीय तहसम्म वातावरण व्यवस्थापनको अवधारणालाई पुर्याउने ।
- जलवायु परिवर्तनबाट हुन सक्ने प्रतिकूल असरहरूको न्यूनीकरण गर्दै लैजाने ।
- न्यून कार्बन मार्गको उपयोग गर्दै जाने ।
- हरित विकासको अवधारणालाई कायम राख्दै वातावरण प्रदूषण नियन्त्रण गरि वातावरणीय सुन्दरता जोगाई राख्ने र वातावरणीय प्रदूषण विरुद्ध जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

विभागको सांगठनिक संरचना

विभागमा ७ वटा सेवा र १४ समूहको विविधिकरण रही

रा.प. प्रथम श्रेणीका महानिर्देशक १, उप-महानिर्देशक १ समेत जम्मा ५३ जना कर्मचारीको स्थायी दरबन्दी रहेको छ । यस विभागको सांगठनिक संरचना यस अनुरूप रहेको छ ।

विभागको कार्यक्षेत्र

- मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने नीति तथा कानूनको तर्जुमामा आवश्यक प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने ।
- नीति, कानून तथा मापदण्डहरूको कार्यान्वयनको लागि योजना एवं कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन एवं मूल्यांकन कार्य गर्ने ।
- कानूनद्वारा निर्दिष्ट अधिकारको कार्यान्वयन लगायत कानून उलङ्घन गर्नेलाई दण्ड एवं जरिवाना गराउन पहल कदम चाल्ने ।
- वातावरण प्रभाव मूल्यांकन प्रतिवेदनहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धमा अनुगमन तथा मूल्यांकन एवं परीक्षण (auditing) सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- वातावरणीय गुणस्तर पालना सम्बन्धी अनुगमन ।
- वातावरणीय सचेतता एवं जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम कार्यान्वयन ।
- वातावरणीय तथ्यांक एवं सूचना प्रणालीको विकास एवं सूचना सामग्रीको वितरण ।
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, प्रभाव न्यूनीकरण, प्रविधि विकास, क्षमता अभिवृद्धि तथा प्रविधि हस्तान्तरण जस्ता मुख्य कार्यहरू ।
- कार्यान्वयन स्तरमा सरकारी एवं गैरसरकारी, नागरिक समाजसँग समन्वय अभिवृद्धि एवं कार्यक्रम सञ्चालन ।

विभागले हालसम्म गरेका उपलब्धिहरू

१. वातावरण प्रवर्द्धन तथा संरक्षण

- हरित उद्यानको निर्माण, विकास र संरक्षण ।
- वातावरणीय शिक्षा, सचेतना प्रवर्द्धन र स्थानीय निकायहरूको सहकार्यमा वातावरण सरसफाई ।
- वातावरण विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धान कार्यका लागि अनुदानको व्यवस्था ।
- एकिकृत वातावरण व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास ।
- वातावरण जर्नल/पत्रिका प्रकाशन ।

२. वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन तथा अनुगमन

- अस्पताल, जलविद्युत, मेडिकल कलेज, अपार्टमेन्ट तथा अन्य गरी १७ वटा आयोजनाहरूको वातावरणीय परीक्षण तथा ८ वटा आयोजनाहरूको अनुगमन सम्पन्न ।
- परीक्षण एवं अनुगमनका क्रममा आयोजनाहरूमा भएका कमी-कमजोरीहरूलाई औल्याई वातावरणीय रूपमा अझ उत्तरदायी बनाउन पहल गरेको ।

३. वातावरणीय प्रदूषण नियन्त्रण तथा अनुगमन

- नेपालभरी रहेका उद्योग प्रतिष्ठान एवं विभिन्न निकायहरू (बर्षेनि १०० भन्दा बढी) ले वातावरणीय मापदण्ड पालना गरे/नगरेको अनुगमन गरी सुझाव दिनुका साथै नसच्याएको खण्डमा कार्वाहीको प्रकृया (३ वटा प्रतिष्ठानहरूमा) अगाडी बढाएको ।
- काठमाण्डौ उपत्यकाभित्र प्रतिबन्ध लगाइएको २० X३५ इन्च तथा ४० माइक्रोनसम्मको प्लाष्टिक भोलाको प्रतिबन्ध गर्नका लागि अनुगमन गरेको । अनुगमनका क्रममा १३ संस्थाहरूबाट रु एक लाख पैतिस हजार जरिवाना असुल गरिएको ।
- Water Quality Monitoring Station स्थापना तथा हालै भएको विनाशकारी भूकम्पबाट निस्केको Demolition waste लाई वातावरणीय रूपमा व्यवस्थापन गर्ने कार्यको थालनी गरेको ।

४. जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

- जैविक ग्राम (Bio-Village) को निर्माणमा सहयोग गर्न सुधारिएको चुलो, भकारो सुधार, प्लाष्टिक पोखरी निर्माण, पशुमुत्र प्रयोगको लागि ड्रम वितरण, फापर, मौसमी तथा बेमौसमी

तरकारीको लागि बीऊ वितरण ।

- समुदायलाई जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलन गराउने उद्देश्यले शहरी क्षेत्रमा घरेलु फोहर व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रविधिको हस्तान्तरण तथा समुदायको माग बमोजिम विभिन्न कार्यक्रम (बर्षाको पानी संकलनको लागि पोखरी निर्माण, सुधारिएको चुलो, भकारो सुधार, पशुमुत्र तथा विषादीको सुरक्षित प्रयोग) ।

विभागको भावी कार्ययोजना

- उचित स्थानमा जग्गा खोजी गरी विभागको भवन निर्माण गर्ने ।
- उपत्यका भित्र र बाहिर हरित उद्यान निर्माण एवं संरक्षणमा जोड ।
- वातावरणीय सचेतनाको कार्यक्रम अझ सशक्त रूपमा स्थानीय निकायहरूसँगको सहकार्यमा स्थानीयस्तरसम्म पुराउने ।
- भूकम्प प्रभावित क्षेत्रहरूमा अवस्थित जलविद्युत परियोजनाहरू र काठमाण्डौ उपत्यकामा रहेका अपार्टमेन्टहरूको अनुगमन गर्ने ।
- शहरी क्षेत्रमा रहेका भग्नावशेषहरूको उचित व्यवस्थापन सम्बन्धी अध्ययन गर्ने ।
- काठमाण्डौ उपत्यका लगायत देशभरी नै ५६ स्थानहरूमा वायु गुणस्तर मापन केन्द्रहरूको स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याउने ।
- नेपाल सरकारद्वारा लागू गरिएका वातावरणीय मापदण्डहरूको कार्यान्वयनको अवस्था अनुगमन/परीक्षण गरी कानूनको दायरामा ल्याउने ।
- विपद् पश्चात्को वातावरणीय व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- जलवायु समानुकूलन नर्सरी स्थापनामा सहयोग गर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रियस्तरको अत्याधुनिक उपकरण र दक्ष प्राविधिक सहितको केन्द्रीय प्रयोगशालाको स्थापना गर्ने ।

वातावरण सम्बन्धी निर्देशिका र मापदण्ड

- १. सार्वजनिक ढलहरूमा पठाउने औद्योगिक एफ्ल्युएण्टको लागि घटिबढि सीमा, २०६०

२. संयुक्त फोहोर पानी प्रशोधन प्लान्टबाट सतही पानीमा पठाउने औद्योगिक एफ्ल्युन्टको लागि घटिबढि सीमा, २०६०
३. उद्योग (दूध, चिनी, सुती कपडा, साबुन) बाट सतही पानीमा पठाईने औद्योगिक एफ्ल्युन्टको मापदण्ड, २०६०
४. उद्योग (छाला, ऊन प्रशोधन, वनस्पति घ्यू तथा तेल, फर्मेन्टेशन, पेपर र पल्प) बाट सतही पानीमा पठाईने औद्योगिक एफ्ल्युन्टको मापदण्ड, २०६०
५. नेपाल सवारी प्रदूषण मापदण्ड, २०६९
६. ध्वनिको गुणस्तर सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६९
७. सिमेन्ट र क्रसर उद्योगबाट निष्काशन भई हावामा जाने धुलो सम्बन्धी मापदण्ड, २०६९
८. डिजेल जेनेटरबाट निष्काशन भई हावामा जाने धुवाँ सम्बन्धी मापदण्ड, २०६९
९. औद्योगिक ब्वाइलरको सञ्चालनबाट निष्काशन हुने धुवाँ सम्बन्धी मापदण्ड, २०६९
१०. औद्योगिक ब्वाइलरको चिमनीको उचाई सम्बन्धी मापदण्ड, २०६९
११. घरभित्रको वायुको गुणस्तर राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६६ र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६६
१२. वायुको गुणस्तर सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०६९
१३. ईष्टाभट्टा उद्योगबाट निस्कने धुवाँ तथा चिमनीको उचाई सम्बन्धी मापदण्ड, २०६४
१४. पेन्टमा लेडको मात्रा सम्बन्धी मापदण्ड, २०७१
१५. प्लाष्टिक भोला (नियमन तथा नियन्त्रण) निर्देशिका, २०६८
१६. इन्सिनेटरबाट निष्काशित धुँवा र चिमनीको उचाई सम्बन्धी मापदण्ड, २०७१

जलवायु परिवर्तन के हो ?

जलवायु परिवर्तन पृथ्वीको प्राकृतिक प्रकृयाभित्र पर्ने गतिविधि हो । पृथ्वीमा सौर्य विकिरण मार्फत तापशक्ति प्राप्त हुन्छ र यही सौर्य विकिरणका कारण पृथ्वीमा वायुमण्डलीय तापक्रम सन्तुलित रहन्छ । यसको लागि वायुमण्डलमा हरित गृह ग्याँसको उपस्थिति अनिवार्य छ

। यदि वायुमण्डलमा हरितगृह ग्याँस नभएको भए पृथ्वीको तापक्रम माइनस १९°C हुने थियो र यहाँ कुनै जीवन सम्भव थिएन । हरितगृह ग्याँसबाट सिर्जना हुने हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) को कारणले पृथ्वीको औसत सतही तापक्रम लगभग १५°C हुन गई पृथ्वी न्यानो भएको हो । तर केही वर्ष यता सामान्य अनुभवमा र वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धानले देखाए अनुसार पृथ्वी धेरै तातो हुँदै गईरहेको छ । अध्ययनहरूले देखाए अनुसार सन् १९१५ देखि सन् २००० को बीचमा पृथ्वीको औसत तापक्रम ०.८°C ले बढ्यो र यो क्रम जारी छ । यसरी अस्वभाविक रूपमा तापक्रम बढ्नुमा प्रमुख भुमिका फेरि पनि हरित गृह ग्याँसको नै रहेको छ । पछिल्ला केही वर्षमा मानवीय कारणले यी ग्याँसहरूको उत्पादन तथा उत्सर्जन अत्याधिक हुन गई वायुमण्डलमा यी ग्याँसको तह बढेको छ । जसले गर्दा सूर्यबाट पृथ्वीमा आई फर्केको तापलाई पुन पृथ्वीमा फर्किदा बढ्दो हरित गृह प्रभाव (Enhanced Greenhouse Effect) का कारणले पृथ्वी तातो (Global Warming) भै रहेको छ । खासगरी यसैका कारण जलवायु परिवर्तनको विश्वव्यापी समस्या सृजित भएको हो ।

जलवायु परिवर्तनका सूचक:

- पानी पर्ने समय, मात्रा र अन्तरालमा भैरहेको परिवर्तन ।
- तापक्रममा भईरहेको वृद्धि (मौसमी केन्द्रको तथ्यांक, वैज्ञानिक मोडलहरू) ।
- अतिवृष्टी, अनावृष्टी, शीतलहर, लु समय (Extreme Events) ।
- हिमस्खलन, हिउँ पगल्ने दर ।
- समुद्रको सतहमा वृद्धि, पानीको सहतमा वृद्धि (नदी, खोला) ।
- बालीको उत्पादकत्वमा कमि, रैथाने बाली नफल्नु, बालीको समय तालिका परिवर्तन ।
- पहाड र हिमालमा समेत लामखुट्टे र अन्य संवाटक (Vector) देखिनु ।
- वनजंगल, वनस्पतिको वासस्थान परिवर्तन, मरुभूमिकरण ।

नेपालको प्रयास :

- जलवायु परिवर्तनको विषयलाई अझ बढी महत्व दिन प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा “जलवायु परिवर्तन परिषद्” र “वातावरण संरक्षण समिति”

को गठन । वातावरण मन्त्रालयमा “जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन महाशाखा” र वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गत “REDD Cell Unit” को स्थापना ।

- नेपालको जलवायु परिवर्तन नीति र राष्ट्रिय अनुकुलन कार्यक्रम (National Adaption Program of Action NAPA) बनाई सकेको छ र स्थानीय अनुकुलन कार्ययोजना (Local Adaptation Plans for Action (LAPA) र अन्य केही कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन हुने चरणमा रहेका छन् ।
- विभिन्न Climate Negotiation र Conference of Parties (COP) को पूर्व तयारी स्वरूप हिमाली देशहरूको समूह गठन, अल्प विकसित राष्ट्रहरूको अध्यक्षतामा कालापत्थर घोषणा-पत्र, २००९, काठमाडौं घोषणा पत्र, २०१२ जारी गरी विश्वको ध्यान आकृष्ट गर्ने प्रयास ।
- नेपालले हरितगृह ग्याँसलाई कटौती गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, क्योटो प्रोटोकललाई सन् २००५ मा अनुमोदन गरी सकेको छ । साथै वातावरण मन्त्रालयले यस अन्तर्गतको स्वच्छ विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism CDM) का विभिन्न परियोजनाहरू कार्यान्वयन गरिरहेको छ ।
- वातावरण मैत्री स्थानीय शासन (Environment Friendly Local Governance) प्रारुप लागु ।
- जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय अन्तर्गत वातावरण विभागको स्थापना भई जलवायु परिवर्तन अनुकुलनका विविध कार्यक्रमहरू लागु भईरहेको ।

(वातावरणको विविध क्षेत्रसंग सम्बन्धित कुनै गुनासो भएमा वातावरण विभागमा सम्पर्क गरौं ।)

नेपाल सरकार

जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय

वातावरण विभाग

शहीद शुक्रमार्ग, कुपण्डोल, ललितपुर, नेपाल

फोन : +९७७-०१ ५५५११४/५५५३६९०

फ्याक्स : +९७७ १ ५५५११४९

ईमेल : info@doenv.gov.np

वेब साइट : www.doenv.gov.np

‘जब सुधिन्छ मान्छे आफै भित्र
तब मात्र बन्छ वातावरण पवित्र’

नेपाल सरकार

जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय

वातावरण विभाग

शहीद शुक्रमार्ग, कुपण्डोल

ललितपुर, नेपाल